

# SLEUTELN AAN WETENSCHAP OP TELEVISIE

EEN KLEINE GESCHIEDENIS VAN WETENSCHAP  
OP DE NEDERLANDSE TELEVISIE AAN DE HAND VAN  
AVRO'S VINGER AAN DE POLS EN VPRO'S NOORDERLICHT

## Medialogica en onderzoek

Al sinds het begin van de Nederlandse televisie in 1951 wordt er regelmatig aandacht besteed aan wetenschap en techniek. Op 10 oktober 1962 wordt door de KRO onder de titel *GRENZEN VAN HET LEVEN* voor het eerst een 'maatschappijprogramma vanuit een wetenschappelijke invalshoek belicht' uitgezonden, een programma dat nu een wetenschapsprogramma zou worden genoemd.<sup>1</sup> In de daaropvolgende decennia wordt dit soort wetenschapsprogramma's regelmatig gemaakt en uitgezonden, waarvan VARA'S *VERSCHUIVENDE GRENZEN* EN *VERKENNING IN DE WETENSCHAP*, DE *WAARHEID IN PACTH* van de NOS en VPRO'S *NOORDERLICHT* enkele voorbeelden zijn.<sup>2</sup> De aandacht voor wetenschappelijke ontwikkelingen blijft niet alleen beperkt tot speciale programma's. Ook in medische televisieprogramma's spelen wetenschap en technologie vanaf de start van deze programma's een rol. Zoals in VPRO'S *ZIEK ZIJN...BETER WORDEN* in de jaren zestig, *OP UW GEZONDHEID* van de TROS in de jaren zeventig en tot in de jaren tachtig in *ARTSENIJ*.<sup>3</sup> Daarnaast wordt in nieuwsuitzendingen, actualiteitenrubrieken en andere informatieve programma's, zij het beperkt, eveneens aandacht besteed aan wetenschappelijke en technologische ontwikkelingen.<sup>4</sup>

Aandacht voor wetenschap op televisie is niet verwonderlijk in een verwetenschappelijkte cultuur als de Nederlandse waarin al sinds de 16e en 17e eeuw allerlei vormen van gemedieerde wetenschaps- en techniekcommunicatie plaatsvindt.<sup>5</sup> Sinds de 19e eeuw vindt die communicatie ook plaats via de moderne massamedia als kranten en later radio en televisie. Rond de millenniumwisseling geeft de meerderheid van het Nederlandse publiek aan geïnteresseerd te zijn in wetenschap en meer dan de helft van de Nederlandse bevolking vindt daarbij televisie een belangrijke bron voor wetenschappelijke informatie.<sup>6</sup>

Sinds het eerste programma over wetenschap op de Nederlandse televisie in 1962 is het medialandschap en het aanbod van televisieprogramma's sterk veranderd. Het televisiebestel heeft zich ontwikkeld van een verzuild bestel naar een duaal bestel waarin publieke en commerciële televisie co-existeren in wat wel het Noord/Centraal-Europese of democratisch corporatief mediamodel wordt genoemd.<sup>7</sup> Media, inclusief televisie, worden binnen dat model primair gezien als sociale instituties en niet alleen als private ondernemingen.<sup>8</sup> Onder invloed van deze ontwikkelingen is ook het karakter van televisiejournalistiek sinds de jaren zestig veranderd. Dat heeft zich ontwikkeld van propagandistisch voor de standpunten van de politiek-culturele elite van de eigen zuil, via emancipatorisch ten behoeve van achtergestelde en onderdrukte groeperingen naar bemiddelend in beeldvorming; de journalist is een makelaar geworden die tussen de partijen in staat<sup>9</sup> en de 'termen bepaalt waarin de discussie wordt gevoerd'.<sup>10</sup> Daarmee samenhangend heeft ook een werkwijze op basis van zogenoemde medialogica zijn intrede gedaan; een werkwijze die vooral is ontwikkeld bij commerciële televisiestations in de Verenigde Staten.<sup>11</sup> Medialogica levert formules voor de symbolische reproductie van gebeurtenissen, waarbij de vorm leidend is voor de presentatie van de inhoud. Per mediumtype bepalen deze vaste formules op welke manier het materiaal wordt georganiseerd en in welke stijl het wordt gepresenteerd. Al zijn er verschillende formules voor nieuws, amusement- en praatprogramma's, overall overheerst een 'amusementsperspectief',<sup>12</sup> dat erop gericht is het publiek te amuseren in plaats van te informeren. Informatie wordt in dergelijke amusementsformules 'infotainment'.<sup>13</sup> De historische ontwikkeling van televisiejournalistiek wordt beschreven als een ontwikkeling in de richting van steeds meer medialogica: van het gebruik van filmformules in de jaren vijftig en zestig via een persmodel tot halverwege de jaren tachtig – naar het gebruik van televisieformules met de kenmerken van medialogica daarna.<sup>14</sup>

Naar de ontwikkeling van de presentatie van wetenschap op televisie is weinig onderzoek gedaan – in tegenstelling tot onderzoek naar de positie van wetenschap in kranten en tijdschriften.<sup>15</sup> Met betrekking tot wetenschap op televisie wordt er soms gesproken over een historische ontwikkeling in de richting van 'soundbite wetenschapsjournalistiek' en 'dumbing down van wetenschap in de media',<sup>16</sup> maar historisch empirisch onderzoek hiernaar is schaars.<sup>17</sup> Een uitzondering hierop is het onderzoek naar de wetenschapsdocumentaire en de veranderingen die daarin onder andere door de veranderende technologie hebben plaatsgevonden.<sup>18</sup>

De vraag is of wetenschapsjournalistiek op televisie zich eveneens heeft ontwikkeld van propagandist tot makelaar<sup>19</sup> of, anders gezegd, ook is veranderd van schoothond, via waakhond naar de veelkoppige hond Cerberus, zoals de ontwikkelingen in de politieke journalistiek wel metaforisch worden uitgedrukt.<sup>20</sup> Of is het de wetenschap op televisie net zo vergaan als de berichtgeving over kunst en literatuur in de kranten? In de kranten is sinds de jaren zestig een nieuwe hiërarchie in kunstvormen ontstaan waarbinnen populaire vormen als pop-

muziek, film, cabaret en show steeds meer aandacht krijgen en theater, klassieke muziek en toegepaste kunst steeds minder.<sup>21</sup> Tevens is de literatuurkritiek door een wisseling van de wacht van recensenten in de jaren zeventig<sup>22</sup> eveneens onderdeel geworden van de polariserende emancipatoire journalistiek die ook in de rest van de media opgeld deed.

Al de hierboven beschreven ontwikkelingen rechtvaardigen met betrekking tot wetenschap op televisie de hypothese dat ook de benadering van wetenschap in de loop van de tijd is veranderd van propagandistisch naar bemiddelend en dat wetenschap meer en meer binnen een amusementsperspectief wordt gerepresenteerd. Een perspectief waarbinnen sensationisme<sup>23</sup> en de zogenoemde nieuwsfactoren<sup>24</sup> zichtbaarder worden. Dat geldt vooral voor nieuwsfactoren die het meest passen binnen een amusementsperspectief, te weten: status en aandacht voor elites, personificatie, drempel, dynamiek, emotie, reikwijdte en onambigüiteit.<sup>25</sup> De vraag of de representatie van wetenschap op de Nederlandse televisie de afgelopen 25 jaar is veranderd en zo ja hoe, staat centraal in dit onderzoek. Niet eerder is er longitudinaal onderzoek gedaan naar de verbeelding van wetenschap op de Nederlandse televisie.

Teneinde een zo breed mogelijk beeld te krijgen is ervoor gekozen om niet alleen de ontwikkeling van wetenschapsjournalistiek te bestuderen maar ook de ontwikkeling van medische journalistiek op televisie. De keuze voor medische journalistiek is ingegeven door de positie die deze vorm van journalistiek inneemt tussen algemene nieuwsjournalistiek en de gespecialiseerde wetenschapsjournalistiek. Uit onderzoek blijkt verder dat medische wetenschap in relatie tot andere wetenschapsgebieden veel aandacht krijgt in de media<sup>26</sup> en dat het publiek medische zaken ook het meest associeert met wetenschap. De kijk van het algemene publiek op wetenschap wordt bepaald door de bekendheid met en het beeld van medische wetenschap.<sup>27</sup> Een typisch verhaal over wetenschap blijkt een verhaal te zijn over medische wetenschap; het berust op wetenschappelijke expertise, gaat over een positieve gebeurtenis en het betreft vaak een medische innovatie of een medische behandeling.<sup>28</sup>

Concreet betekent dit dat in dit onderzoek is gekozen voor een studie naar de historische ontwikkeling van twee iconen van de Nederlandse televisie binnen deze genres: *AVRO'S VINGER AAN DE POLS* als voorbeeld van medische journalistiek en *VPRO'S NOORDERLICHT* als voorbeeld van wetenschapsjournalistiek.<sup>29</sup> Deze programma's staan nummer 1 en 2 op de lijst van televisieprogramma's die door het Nederlandse publiek in 2000 werden genoemd als de belangrijkste informatiebron voor wetenschappelijke gegevens.<sup>30</sup> Van beide televisieprogramma's is een proportionele gestratificeerde steekproef getrokken van twee uitzendingen per jaar, voor *VINGER AAN DE POLS* van 1981 tot en met 2000 en voor *NOORDERLICHT* van 1995 tot en met 2002. Vervolgens is aan de hand van een codeboek een kwantitatieve en kwalitatieve inhoudsanalyse van de uitzendingen gemaakt. Cijfermatige opmerkingen over de ontwikkelingen van de programma's zijn gebaseerd op statistische analyses van de data.<sup>31</sup>

## AVRO'S VINGER AAN DE POLS

Het langstlopende medische programma op de Nederlandse televisie is AVRO'S VINGER AAN DE POLS. Het programma startte in 1981 en het loopt anno 2008 nog steeds. In de eerste uitzending, van 8 oktober 1981, schetst Peter Lens, huisarts en tevens verbonden aan de Universiteit Leiden, wat de makers voor ogen hebben met dit nieuwe programma:

'Waarom vinger aan de pols; omdat het een veel voorkomende, simpele handeling is, die veel informatie geeft over uw eigen gezondheid en omdat het een uitdrukking is die mensen gebruiken als ze goed op de hoogte willen blijven. Nou, wij willen u goed op de hoogte houden van feiten die uw gezondheid aangaan: geen medische hoogstandjes maar informatie over dagelijkse kwalen die kunnen plagen en wat u daar zelf aan kunt doen'.<sup>32</sup>

Peter Lens past in een traditie van een reeks televisiedokters die sinds 1961 op het Nederlandse scherm zijn verschenen. Dat waren achtereenvolgens dr. A.C. van Swol (1961-1973), drs. G.T. Haneveld (1971-1974) en Aart Gisolf (1972-1985). De start van VINGER AAN DE POLS in 1981 luidt een nieuw tijdperk in van medische journalistiek, zo blijkt uit de gemaakte analyse. Een tijdperk dat duurt tot 1988 en dat te beschouwen is als een transitieperiode tussen een wetenschappelijke periode van medische televisie in de jaren zestig en zeventig en een lekenperiode vanaf 1988. In de wetenschappelijke periode waren medische televisieprogramma's niet zozeer propagandisten voor de verzuiling als wel verkondigers van de medisch-wetenschappelijke boodschap. De periode 1981 tot en met 1987 is te duiden als een journalistieke periode van medische televisie. Journalisten krijgen in die tijd een grotere rol in de programma's, pas-

send bij het persmodel waarbinnen journalisten zich 'kritischer en autonoom'<sup>33</sup> gingen opstellen en zich gingen mengen in maatschappelijke discussies. De verandering wordt in 1981 voor het eerst zichtbaar doordat de televisiedokter Peter Lens direct vanaf de start van het nieuwe programma VINGER AAN DE POLS gezelschap heeft van de journaliste Ria Bremer; voortaan wordt de televisiedokter vergezeld door een journalist. De duo-presentatie van VINGER AAN DE POLS is het scharnierpunt van een nieuwe rolverdeling tussen deskundigen, leken en journalisten in medische televisieprogramma's. Deze ontwikkeling past goed bij 'een zich emanciperende televisiejournalistiek'<sup>34</sup> die in andere sectoren op televisie al vanaf de jaren zestig steeds zichtbaarder wordt.



Dr. A.C. van Swol, de eerste televisiedokter in Nederland tussen 1961 en 1973, hier in een uitzending van ZIEK ZIJN...BETER WORDEN in 1961. Bron: Beeld & Geluid, Hilversum

## Naar een bijrol voor deskundigen

In de periode voorafgaand aan *VINGER AAN DE POLS* hadden deskundigen samen met leken een sterke positie in medische televisieprogramma's. Behandelende artsen en patiënten speelden de hoofdrol, ondersteund door wetenschappers. Journalisten hadden geen of slechts een bijrol in medische programma's. Deze rolverdeling blijkt allereerst uit de tijd die personen krijgen om in de programma's te spreken. In de periode 1976 tot en met 1980 hadden deskundigen 55% van de spreektijd in medische programma's, gevolgd door leken met 39% en journalisten met 6%. In de transitie- of journalistieke periode (1981-1988) veranderde dat naar 31% van de tijd voor deskundigen, 32% voor leken en 37% van de tijd voor journalisten. Tussen 1988 en 2000 ontwikkelt de spreektijdverdeling zich naar gemiddeld nog slechts 22% van de spreektijd voor deskundigen, 32% voor journalisten en 46% voor leken. Wetenschappers, dat wil zeggen deskundigen in een rol van onderzoeker los van de behandeling van patiënten, komen na 1982 niet meer in het programma voor. Hun spreektijd daalde van 124 seconden per jaar in de periode voor 1981, naar 10 seconden in 1981 en 1982, naar 0 in 1983 en volgende jaren.

De bijrol voor deskundigen is niet alleen zichtbaar in de dalende spreektijd maar ook in de manier waarop de deskundigen spreken. In de jaren zestig en zeventig spreken deskundigen vrijwel altijd direct in de camera tegen het publiek of zijn ze te zien in een gesprek met een collega-deskundige. Als in een hoorcollege medicijnen geven zij uitleg over medische zaken, al dan niet in het bijzijn van een anonieme patiënt die dienst doet als medische gevalsbeschrijving.<sup>35</sup> Deze academische manier van presenteren was onderdeel van de verkondigingscultuur die in het algemeen op televisie heerste. In *VINGER AAN DE POLS* komt deze vorm van verkondigen van medische informatie bijna niet meer voor. De journalist neemt een deel van de informerende rol van art-



*Peter lens, de televisiedokter die samen met journaliste Ria Bremer tussen 1981 en 1988 het programma VINGER AAN DE POLS presenteerde, hier in de eerste uitzending van VINGER AAN DE POLS. Bron: AVRO, Hilversum*

sen over, passend bij een emanciperende en professionaliserende journalistiek. VINGER AAN DE POLS heeft in de begintijd meer het karakter van een werkcollega, zoals in de eerste uitzending waarin het in de studio aanwezige publiek actief meewerkt bij het onderwerp hartziekten en polsslagen:

» (*Beeld van Ria Bremer in studio, met publiek op de achtergrond*)

Ria Bremer: '(...) hoe sneller die polsslagen terugloopt na het trimmen naar normaal, hoe beter uw conditie is, maar ook als u ziek bent is het nuttig om net zoals u uw temperatuur meet uw polsslagen in de gaten te houden en die bij een eventueel telefoontje aan uw arts door te bellen. Goed, eh, we gaan die polsslagen maar eens even meten met elkaar, maar je moet natuurlijk wel even precies weten hoe u dat moet doen. Vandaar Peter graag even enige instructie'.

» (*Beeld van Ria Bremer en Peter Lens samen in beeld, later handen close up in beeld*)

Peter Lens: 'Ik zal u dat even vertellen, het is helemaal niet moeilijk. Met drie vingers van de hand voelt u even boven de duim, de pols. Als u dat even allemaal wilt proberen bij uw linker buurman of -vrouw. En thuis luisteraars, kijkers, doet u ook maar mee. U voelt het? We gaan nu ook tellen. De pols wordt geteld per minuut, ik heb hier een zandloper die gaat vijftien seconden, we gaan vijftien seconden tellen op het moment dat ik hem omkeer en telt u allemaal maar hardop zou ik zeggen. Let op... ja'.

» (*Publiek telt hardop van 1 tot 15*)

'Ja, even vermenigvuldigen met vier, dat is vaak het moeilijkste. U weet nu de pols, het was opvallend hoeveel mensen hier een gelijke pols hadden, ik geloof dat iedereen erg gezond is en met elkaar in de maat loopt in ieder geval'.<sup>36</sup>

Bovenstaand citaat laat zien hoe het medisch-wetenschappelijke perspectief in het programma wordt gecombineerd met het journalistieke perspectief: dokter en journalist hebben allebei een gelijke rol. Dat verandert als Peter Lens in 1987 het programma verlaat en de presentatie helemaal wordt overgenomen door journalisten; tot 1999 door Ria Bremer en vanaf 1999 door Pia Dijkstra. Niet langer zijn televisiedokters de vanzelfsprekende intermediair tussen patiënt en medisch specialist maar zijn journalisten dat; vanaf 1988 nemen journalisten de makelaarsrol van de medisch deskundigen over: de journalist, en niet de arts, bemiddelt voortaan tussen dokters, patiënten en publiek.

De verschuiving van de professionele achtergrond van de moderator van het programma, van medisch naar journalistiek, zorgt ervoor dat het journalistieke perspectief en de journalistieke werkwijze aan kracht wint. Dat leidt ertoe dat de studio gesprekken in de vorm van een werkcollege van deskundigen, journalisten en het aanwezige publiek vanaf 1990 worden vervangen door de journalistieke reportage waarin de dagelijkse gang van zaken rond zieke mensen wordt gefilmd. De *direct cinema*, waarbij een camera zoveel mogelijk als een vlieg op de muur probeert de werkelijkheid te filmen<sup>37</sup> doet ook bij medische

televisie zijn intrede. De vormverandering leidt tot een versmalling van het type deskundigen in het programma; vrijwel alleen behandelende specialisten blijven over. De deskundige in *VINGER AAN DE POLS* is voortaan een behandelende specialist, die een bijrol heeft in het programma en figureert in een wereld van patiënten en journalisten. In bijna 65% van hun uitspraken richten medisch specialisten zich niet meer op het publiek dat voor de televisie zit of tot de journalist, maar spreken terwijl ze medische handelingen verrichten of in gesprek zijn met een patiënt en diens omgeving. Die handelingen en gesprekken worden op zo'n manier gefilmd dat het lijkt alsof de journalist/programmamaker niet bij de opname aanwezig is. Vijfenzeventig procent van de uitspraken van medisch specialisten gaat over een medische behandeling die wordt uitgevoerd. Exemplarisch voor de manier waarop deskundigen in de jaren negentig in *VINGER AAN DE POLS* verschijnen in een direct cinema vorm, is het volgende citaat waarin een kinderarts-oncoloog spreekt met een jonge patiënt en diens vader, indirect en over een behandeling:

Arts: 'Nou.... je hebt er al een hele ochtend opzitten. Ging het een beetje goed? (...) Was spannend, ja en nou je laatste kuur. Ik zal nog maar even vertellen hè, hoe het precies zit met die laatste kuur. Met pappa en mamma hebben we al een beetje het een en ander overlegd, of we jou wel of niet nog medicijnen moesten geven. Dat heb ik allemaal telefonisch met pappa en mamma besproken maar het is misschien goed als ik het jou ook nog even vertel (...) We hebben het een heel klein beetje laten afhangen van hoe die operatie verlopen is, dus dat gezwel wat ze weg hebben gehaald hebben ze onder de microscoop bekeken en die dokter die dat heeft gedaan, dat duurde heel erg lang voordat we daar een goeie uitslag van hadden. Daar is uitgekomen dat het wel heeft gereageerd, maar niet alle celletjes waren dood in de tumor. Dus toen hebben we besloten, met pappa en mamma erbij, dat we nog twee kuren zouden geven. Dus hierna gaat de vlag uit ... hè? ... ja?'

» (*Beelden van lichamelijk onderzoek volgen*)<sup>38</sup>

Deze manier van optreden van deskundigen in *VINGER AAN DE POLS* is onderdeel van een breder patroon waarin de deskundige meer als symbool voor de wetenschap wordt getoond in plaats van als deskundige die een boodschap verkondigt tegen een journalist, of tot de kijkers spreekt. Meer dan 70% van de deskundigen die na 1988 in beeld zijn draagt medische kleding en bijna 60% van hen wordt getoond met medische attributen van verschillende aard, van stethoscopen en reageerbuizen tot CT-scan apparatuur en operatie-instrumenten. De manier waarop status in beeld wordt gebracht verandert dus in de loop van de tijd. Traditionele elitepersonen krijgen een steeds kleiner aandeel in de spreektijd en worden meer in beeld gebracht als symbool van de medische wereld, anoniemer dan voorheen en meer gestereotypeerd. Deze ontwikkeling past in een amusementsperspectief,<sup>39</sup> maar ook in een ontwikkeling waarin

de journalistiek niet langer kiest voor het perspectief van de deskundige, maar juist het perspectief van de patiënt in beeld brengt. Dat past bij het idee van emancipatie van minder machtige groeperingen, in dit geval de patiënten en hun omgeving. In tegenstelling tot de gesymboliseerde deskundigen krijgen patiënten namelijk juist meer en meer een gezicht. De anonieme patiënt uit de jaren zestig wordt in de jaren tachtig een herkenbaar en bij naam genoemd persoon die een voorbeeld is van een ziekte of een aandoening die wordt besproken. In de jaren negentig wordt meer dan 80% van de afleveringen gepresenteerd als een persoonlijk verhaal van een specifieke patiënt of een kleine groep gelijksoortige patiënten. Deze vorm van presenteren duidt op een versterking van de personificatie van de verhalen in de programma's. Zoals hier zichtbaar wordt in een uitzending uit 1998, geheel gewijd aan twee 'sterke vrouwen' met de ziekte van Elas Danloo:

» (*Beelden van vrouwen die worden behandeld met gips*)

Ria Bremer: 'We gaan vanavond verder met het verhaal van twee sterke vrouwen, het leven glipt weg tussen hun vingers. EK, ze heeft een chronische ziekte. Zo'n vijftien jaar geleden kreeg het een naam: het syndroom van Elas Danloo, een ziekte van het bindweefsel. De ziekte kent vele verschijningsvormen en voor E. geldt vooral een maag- en een darmproblematiek. Ze zal nooit meer kunnen eten. En LS. Ruim twee jaar geleden meldde de dokter dat ze posttraumatische dystrofie had en dat ze behoorde tot die kleine groep voor wie deze functie betekent dat arm- en beenfuncties helemaal afnemen. Beide vrouwen ontmoetten elkaar bij de revalidatie en er ontstond een bijzondere band'.<sup>40</sup>

De personificatie wordt versterkt doordat het anonieme algemene publiek, dat tot halverwege de jaren tachtig nog regelmatig in *VINGER AAN DE POLS* het woord krijgt, wordt vervangen door de familie of vrienden van de patiënten die in de uitzending de hoofdrol spelen. Zoals in 1993 wanneer de moeder van een AIDS-patiënte vertelt:

Moeder van E.: 'We zaten gewoon ...eh... op een zondagavond een spelletje te spelen, een spelletje Back Gammon, en toen ...eh... zei ze, ik moet even met je praten, want ze was daarvoor was ze al in het ziekenhuis geweest, want ...eh... had ze een bronchoscopie gehad, ze had last van haar longen, en toen vertelde ze mij dat, op zondagavond na een spelletje Back Gammon. (...) Nou, de wereld stort in. Ik ga nu naar m'n bed, huilen natuurlijk, ze liep mee en ik heb hier allemaal brochures over de ... wat het inhoudt, seropositief zijn, kan je lezen en het eerste wat ik zei was ...eh..., dat was m'n enige reactie je kan nooit geen kinderen meer krijgen, heel dom, maar dat was het eerste waar ik aan dacht. En ... hebben we samen nog een tijdje op bed gezeten, ik huilen, E. niet huilen en toen is zij gaan slapen. Nou dan moet je het gaan verwerken.' (...).<sup>41</sup>



De ontwikkeling naar een centrale positie van leken, versterkte personificatie en de symbolisering van deskundigen leidt ertoe dat de periode 1988 tot en met 2000 de lekenperiode van medische televisie kan worden genoemd. In deze lekenperiode zijn de relatieve posities van deskundigen, leken en journalisten die in de transitie- of journalistieke periode (1981 tot en met 1987) zijn ontstaan, verder ingeslepen: leken en journalisten spelen de hoofdrol, deskundigen een bijrol. De medisch journalist is een makelaar geworden, die bemiddelend optreedt tussen deskundigen, patiënten en andere belanghebbenden, en tegelijkertijd de leidende rol heeft en in sterke mate de termen bepaalt waarin de onderwerpen worden besproken en getoond. Bovendien wordt deze nieuwe verhouding versterkt door het gebruik van televisieformules die ook bij nieuwsprogramma's in die tijd ingang vonden.

Na het jaar 2000 lijken de verbeelding van status en personificatie nog verder veranderd te zijn. De patiënten die centraal staan in de uitzendingen zijn niet langer onbekende mensen die een bepaalde aandoening hebben maar sterren, bekende persoonlijkheden die een bepaalde aandoening hebben gehad. In 2007 begint de nieuwe serie met een portret van de in Engeland wonende Nederlandse zangeres Patricia Paay, die lijdt aan de ziekte angina pectoris. Inleidend zegt Pia Dijkstra, de presentatrice van het programma, het volgende:

‘Het is altijd even zoeken in een vreemd land, maar er valt gelukkig veel te bekijken aan mooie huizen in Giltford, ten zuiden van Londen. (...) Heel goed te herkennen is de diva met wie we gaan praten over wat haar de afgelopen jaren is overkomen. Twee jaar geleden kwam Patricia Paay zichzelf tegen toen ze te horen kreeg dat er iets niet goed was met haar hart. Je ziet het niet aan haar maar Patricia lijdt aan een niet te opereren vaatvernauwing: angina pectoris, voor haar gevoel een tikkende tijdbom!.<sup>42</sup>



Journaliste Pia Dijkstra op weg naar Giltford in Engeland, naar het huis van zangeres Patricia Paay, in een uitzending van VINGER AAN DE POLS in 2007. Bron: AVRO, Hilversum



Journaliste Pia Dijkstra (l.) in gesprek met Patricia Paay over de ziekte angina pectoris. Bron: AVRO, Hilversum

De statistische analyse van de spreektijd in medische televisieprogramma's gaf tot het jaar 2000 een significante daling te zien van het aandeel van wetenschappers en deskundigen in de programma's vanaf 1976. Volgens de voorspelling op basis van een regressievergelijking zou het aandeel van deze groep in het jaar 2016 uitkomen op 0. Het 0-aandeel voor deskundigen is echter al sneller bereikt dan werd berekend; in de serie afleveringen van *VINGER AAN DE POLS* in 2007 komt geen enkele medisch deskundige meer aan het woord. Verder lijkt het erop dat de medische elite in *VINGER AAN DE POLS* definitief is vervangen door een nieuwe groep elitepersonen: sterren uit de populaire cultuur.

## Naar een ander verhaal

Niet alleen de rolverdeling en de distributie van de spreektijd is in de loop der jaren veranderd. Ook het verhaal dat wordt verteld veranderde, zo blijkt uit het onderzoek. Dat begint met de onderwerpen die in *VINGER AAN DE POLS* worden besproken. Het programma dat begon met het doel om '(...) u op de hoogte te houden van feiten die uw gezondheid aangaan: geen medische hoogstandjes (...)'<sup>43</sup> ging steeds meer aandacht besteden aan medische hoogstandjes. Al halverwege de jaren tachtig is de helft van de onderwerpen die in *VINGER AAN DE POLS* worden besproken tweedelijns onderwerpen, dat wil zeggen onderwerpen die te maken hebben met geneeskunde in een algemeen of academisch ziekenhuis. De aandacht voor '(...) dagelijkse kwalen (...)'<sup>44</sup> neemt steeds verder af en verdwijnt in de tweede helft van de jaren negentig geheel; tussen 1988 en 2000 bestaat de top 5 van onderwerpen achtereenvolgens uit kanker (28x), hart- en vaatziekten (14x), zwangerschap en bevalling (10x), orgaantransplantaties (6x) en cystic fibrosis (5x). Dit betekent dat de drempelwaarde die een onderwerp nodig heeft om geselecteerd te worden voor aandacht in *VINGER AAN DE POLS* is veranderd. De wisseling van de wacht tussen artsen en journalisten heeft duidelijke gevolgen voor de onderwerpkeuze: eerstelijns onderwerpen over dagelijkse gezondheidsproblemen worden vervangen door onderwerpen waarmee technologische hoogstandjes te verbinden zijn. Dat duidt ook op toenemende sensationisering van de inhoud van het programma.

De groeiende aandacht voor deze tweedelijnsgezondheidszorg gaat niet hand in hand met een toenemende aandacht voor de wetenschappelijke en technologische achtergrond daarvan. Integendeel, het refereren aan resultaten en achtergronden van wetenschappelijk onderzoek, de mate van universaliteit van de kennis die wordt getoond, het expliciet onderbouwen van uitspraken door onderzoek en het refereren aan eerdere kennis neemt allemaal af,<sup>45</sup> vooral na 1987 als de televisiedokter van het scherm is verdwenen. Als er nog van onderbouwing sprake is, dan is die gepersonaliseerd, dat wil zeggen dat de persoon spreekt uit eigen ervaring of verwijst naar andere personen. Er wordt ook steeds minder uitgelegd, gemiddeld wordt in zo'n 16% van de uitspraken in

VINGER AAN DE POLS uitleg gegeven. Het educatieve karakter<sup>46</sup> van het verhaal in het programma vermindert door de jaren heen, terwijl de zichtbaarheid van nieuwsfactoren die goed passen bij medialogica en een amusementsperspectief, toeneemt. Personen en hun problemen worden meer en meer als continu veranderend en nieuw voorgesteld, zeker na 1988, als rond 25% van de uitspraken in de uitzendingen een dynamisch karakter vertoont. Typerend voorbeeld daarvan is het begin van een uitzending van VINGER AAN DE POLS in 1996:

» (*Beeld van Ria Bremer in een studio*)

Ria Bremer: 'Goedenavond. In de afgelopen vijftien jaar was ik voor het programma VINGER AAN DE POLS aanwezig op momenten waarop diagnoses en prognoses werden uitgesproken waardoor het leven voor velen dramatisch verandert. Ik denk dan bijvoorbeeld aan het leven van J. Zij had een hersentumor en ze werd bestraald. De tumor is nu weg, maar de bestraling heeft haar zodanig beschadigd dat ze geestelijk zwaar gehandicapt zal moeten verder leven. En dat leven van J, haar ouders, haar broertje en zusje is nu vol van vraagtekens, hoe zal zij zich ontwikkelen?'<sup>47</sup>

De toename van dynamiek gaat gelijk op met meer aandacht voor gevoelens van patiënten en in het verlengde daarvan met een toenemende aandacht voor conflicten en meningsverschillen tussen patiënten en artsen, zonder dat het polariserend wordt overigens. De journalistieke aanpak wint aan kracht maar dat leidt in de medische journalistiek niet tot het zich expliciet afzetten tegen de medische wereld.

Na 1988 worden ook meer emoties getoond dan voorheen: in 10% van de uitspraken is sprake van zichtbare emotie zoals hier, waar een patiënt vertelt hoe het is gekomen dat hij altijd moet leven met voortdurende pijn, veroorzaakt door zogenoemde posttraumatische dystrofie:

» (*Close up van patiënt*)

Patiënt: 'Nou eigenlijk toen ik viel, toen was het zo van ...shit... zo'n pijn, zo'n pijn door die voet heen ...

» (*Patiënt begint te huilen*)

...toen dacht ik ook van het is niet goed ... zo'n pijn .... maar goed ik zat midden in het bos met die kinderen ...

» (*huilen stopt*)

...je zit midden in het bos dus je kan niet zeggen van jongens even wachten ...'

» (*huilen begint weer*)

Ria Bremer: 'Zullen we even stoppen?'

Patiënt: 'Waarom ik nou zo vol schiet is ... ik ben bezig geweest met dit soort zaken op te schrijven en ik heb geschreven tot het moment dat ik viel ...'

Vrouw van patiënt: 'En niet meer vanaf het moment ...'

Patiënt: 'Dat is een moment dat je dus verdringt... hè

» (*hulpen stopt*)

...en dat is ook waarom ik niet eh dat is eigenlijk iets wat ik weggestopt heb.<sup>48</sup>

Ook de emotie kwaadheid of woede wordt zichtbaar, in beeld gebracht en benoemd als conflict. Bijvoorbeeld in een uitzending over seropositieve vrouwen en AIDS:

» (*Close up van moeder wier dochter AIDS heeft*)

Ria Bremer: 'Was er voor jou een woede naar die man toe?'

Mevrouw: 'Ja'

Ria Bremer: 'Heb je daar iets mee gedaan? Heb je gedacht ik ga naar hem toe of ik schrijf een brief of... wat heb je gedaan?'

Mevrouw: 'Ik heb erover gesproken met eh... m'n andere dochter met m'n zusje, ik heb er met dokter Danner over gesproken en eh die heeft me dus afgeraden om te bellen en te schrijven, maar ik heb die woede nog in me zitten, die gaat er niet uit. Dat wordt met de dag erger.'<sup>49</sup>

Over het algemeen wordt er bovendien trefzekerder en met minder twijfel gesproken, de onambiguïteit in de programma's neemt toe, de complexiteit van VINGER AAN DE POLS neemt af.

## VPRO'S NOORDERLICHT

Het tweede programma dat in het kader van dit onderzoek is geanalyseerd is hét icoon van de Nederlandse wetenschapstelevisie van de afgelopen vijftien jaar: VPRO'S NOORDERLICHT. De 317 afleveringen van dit 'wetenschappelijk magazine met uiteenlopende onderwerpen'<sup>50</sup> werden door de VPRO uitgezonden tussen 1991 en 2002. In de eerste jaren, van 1991 tot en met 1994, wordt NOORDERLICHT maandelijks uitgezonden en duurt een aflevering bijna een uur. In 1995 wordt de uitzendtijd teruggebracht naar 25 minuten per uitzending en wordt de frequentie verhoogd van maandelijks naar wekelijks. De opzet van het programma blijft hetzelfde; in iedere uitzending wordt één onderwerp vanuit verschillende invalshoeken belicht, hetzij door meerdere onderzoekers erover aan het woord te laten of doordat een journalist verschillende zienswijzen op dat onderwerp uiteenzet. Het programma heeft deze opzet en de wekelijkse frequentie behouden tot en met de laatste aflevering in 2002. Omwille van de onderlinge vergelijkbaarheid van de NOORDERLICHT uitzendingen is in dit onderzoek een steekproef uit de afleveringen tussen 1995 en 2002 nader geanalyseerd.

In NOORDERLICHT wordt per uitzending één onderwerp behandeld; dit zijn altijd verschijnselen of gebeurtenissen waar een bepaalde tak van de wetenschap zich mee bezighoudt. De onderwerpen die in de periode 1995-2002 de revue passeerden kunnen grofweg in twee categorieën worden ingedeeld. De eerste

categorie bestaat uit onderwerpen die betrekking hebben op de wijze waarop de mens omgaat met de natuur. Zo wordt bijvoorbeeld in de aflevering *DE VLOEIBARE TIJDBOM* (1995) aandacht besteed aan een Nederlands ontwikkelingsproject in Nepal waardoor het gevaar voor doorbraak van de dam van het Tsho Rolpa gletsjermeer in de Himalaya afneemt. Een ander voorbeeld van de ‘mens versus natuur’ onderwerpen is de aflevering *SCHONE SCHIJN* (1998) waarin afvalscheiding centraal staat. De tweede categorie onderwerpen heeft te maken met typisch menselijk gedrag, onze psyche en denkwijze. In deze categorie valt bijvoorbeeld de aflevering *HET QWERTY DENKEN IN DE ECONOMIE* over de opgang van de qwerty denkwijze in de economische wetenschappen.<sup>51</sup> Een andere aflevering die in deze categorie valt is *GESTOLDE EMOTIE* waarin aandacht wordt besteed aan de Pessotherapie, een psychotherapie gebaseerd op dans.

De gekozen onderwerpen in *NOORDERLICHT* zijn zelden of nooit sensationeel of dramatisch te noemen, er is ook geen verschuiving waar te nemen in de periode 1995-2002 naar een meer dramatische onderwerpkeuze. Dit resultaat sluit aan bij bevindingen uit onderzoek naar nieuwsuitzendingen op de Nederlandse televisie in de jaren negentig waarbij ook geen verschuiving naar meer sensationele onderwerpen viel waar te nemen.<sup>52</sup>

### **Naar een hoofdrol voor journalisten**

Tussen 1995 en 2002 doet zich in *NOORDERLICHT* qua spreekijdverdeling tussen deskundigen en journalisten een vergelijkbare ontwikkeling voor als tien jaar eerder bij *VINGER AAN DE POLS*. In 1995 is het aandeel van wetenschappers in de totale spreekijd 68%, in 2002 is dat gedaald tot 23,5%. Het aandeel van journalisten in de spreekijd maakt in de onderzochte periode een gespiegelde ontwikkeling door: in 1995 maken uitspraken van journalisten 35,5% uit van het totaal aantal uitspraken in *NOORDERLICHT*, in 2002 is dit aandeel gestegen tot bijna 71% van het totaal. Het aandeel van leken in de spreekijd verandert in deze periode niet veel; het daalt licht. De toename van de spreekijd van journalisten gaat ten koste van de spreekijd van wetenschappers in het programma. Uitgedrukt in de taal van de nieuwsfactoren is de zichtbaarheid van elitepersonen in de periode 1995-2002 in *NOORDERLICHT* sterk afgenomen: de spreekijd van elitepersonen (in dit geval wetenschappers) is afgenomen en de spreekijd van actoren die geen elitepersoon zijn (in dit geval journalisten) is toegenomen. Ook het aantal uitspraken in *NOORDERLICHT* waarbij de spreker verwijst naar een eliteland (West-Europese landen of landen die een politieke of economische grootmacht zijn, zoals de Verenigde Staten) neemt af. In 1995 werd nog in ruim 10% van alle uitspraken verwezen naar een eliteland, in 2002 is dit gezakt naar 3% van alle uitspraken. Een kanttekening hierbij is dat dit niet geldt voor de wetenschappers die in *NOORDERLICHT* aan het woord komen; alle wetenschappers zijn afkomstig uit een eliteland.

NOORDERLICHT is in de laatste zeven jaar van zijn bestaan langzamerhand veranderd van een programma met wetenschappers aan het woord over hun eigen specialisme in een programma waarin journalisten een bepaald wetenschappelijk onderwerp uiteenzetten en bespreken. Steeds vaker worden onderzoekers die gespecialiseerd zijn in het onderwerp dat behandeld wordt in de uitzending niet zelf aan het woord gelaten, maar besproken door een journalist. Dat past bij de algemene ontwikkeling waarbij de journalist de rol van makelaar op zich neemt en bemiddelt tussen het publiek en in dit geval wetenschappers. Ook hier leveren deskundigen daarom spreekijd in ten gunste van journalisten: in NOORDERLICHT wisselen deskundigen en journalisten van plaats. In de medische televisiejournalistiek gebeurde dat al aan het eind van de jaren tachtig, in de televisiejournalistiek over wetenschap gebeurt dat ruim tien jaar later, aan het eind van de jaren negentig, eveneens. Wetenschap lijkt op televisie in toenemende mate verteld te worden binnen een journalistiek verhaal. Daarmee is ook een van de laatste sectoren van de verkondigingscultuur, de wetenschappelijke documentaire, veranderd in een programma waarvan de journalist de regie heeft.

Naast de verandering in de spreekijd van verschillende sprekers in het programma NOORDERLICHT, verandert ook de wijze waarop sprekers zich uitdrukken. Opvallend is dat in de loop van de periode 1995-2002 sprekers zich in NOORDERLICHT steeds vaker dubbelzinnig uitdrukken wanneer zij de mogelijke oorzaken of gevolgen van een onderwerp bespreken. Dat is opvallend omdat juist onambigüiteit een van de typische kenmerken is van een journalistiek verhaal; bij wetenschapsjournalistiek geeft de bemiddelende rol van journalisten ruimte om de complexiteit van de inhoud te vergroten. Het aantal uitspraken waarin een verschijnsel wordt beschreven als causaal verbonden met een ander verschijnsel neemt dus af in de periode 1995-2002. Daarnaast blijkt dat het aantal uitspraken waarin een verschijnsel wordt beschreven in termen van een complex verband juist is toegenomen. In plaats van het beschrijven van een simpel causaal verband wordt dus vaker de complexiteit van een onderwerp benadrukt door sprekers. Een voorbeeld hiervan is de wijze waarop de psycholoog Claude Steele in de uitzending TUSSEN DE OREN de relatie tussen negatieve stereotypering en intellectuele prestaties toelicht:

(...) 'Er is geen enkel middel om objectief iemands intelligentie te meten. Ze kunnen alleen koffiedik kijken en daar horen IQ-tests ook bij. Die heb ik ook gebruikt maar ik zou ze niet zwaar laten meewegen. Want vooral als het om bepaalde groepen gaat komen potentiële kwaliteiten onvoldoende uit de verf'.<sup>53</sup>

De uitspraak van Claude Steele over het testen van IQ's illustreert ook een andere verandering in de wijze van uitdrukken van sprekers in NOORDERLICHT, namelijk het toenemende aantal uitspraken waarin duidelijk wordt gemaakt dat



*In NOORDERLICHT wordt in de loop van de tijd vaker de complexiteit van een onderwerp benadrukt, zoals hier door psycholoog Claude Steele in een uitzending over intelligentie. Bron: VPRO, Hilversum*

situaties of verschijnselen moeilijk voorspelbaar zijn. Dat sluit aan bij de toegenomen ruimte om onderwerpen als complex te beschrijven. En dat hangt eveneens samen met de afnemende vermelding van reikwijdte van een besproken onderwerp. Het benoemen van onderwerpen als van belang voor grote groepen mensen neemt af, evenals het doen van uitspraken als van belang voor kleine groepen mensen. De reikwijdte van een gegeven of een situatie wordt steeds meer in het midden gelaten. Dat is tegengesteld aan het typische karakter van een journalistiek verhaal, dat wordt gekenmerkt door het benoemen van grote reikwijdtes.

Ook de zichtbaarheid van emotie neemt in NOORDERLICHT niet toe. Opvallend hierbij is wel dat wanneer er een verwijzing naar het ervaren van een bepaalde emotie wordt gemaakt, dit altijd wordt gedaan door een leek in antwoord op een vraag van een journalist. Leken wordt vaak gevraagd hoe hij of zij zich voelde naar aanleiding van eerder beschreven gevolgen van een bepaald gegeven of een situatie. Het lijkt dus zo te zijn dat verwijzingen naar emoties geësceneerd worden door journalisten en dat journalisten emotie vooral toebedelen aan leken, aangezien nooit aan wetenschappers of andere experts wordt gevraagd hoe hij of zij een bepaalde situatie hebben ervaren.

Worden de nieuwsfactoren onambiguïteit, reikwijdte en emotie niet zichtbaarder in de loop van de tijd, het programma wordt wel in toenemende mate gepersonaliseerd. In de periode 1995-1998 worden de onderwerpen vooral belicht vanuit een onpersoonlijk perspectief, in de laatste vier jaar verandert dat. Dan wordt in plaats van een onpersoonlijke een persoonlijke context geconstrueerd in de afleveringen. Bij een persoonlijke context worden onderwerpen vaker behandeld vanuit het perspectief van de ervaringsdeskundige, een leek die ervaring heeft met het betreffende onderwerp. Is het onderwerp een bepaalde ziekte, dan worden er patiënten die deze ziekte hebben aan het woord gelaten. Is het onderwerp dementie of bijna-dood ervaringen, dan komen mensen aan het woord die hiermee te maken hebben gehad. Zoals in een aflevering over negatieve stereotypering waarin een groepje zwarte jongeren wordt gevolgd.

De jongeren komen gedurende de hele aflevering regelmatig aan het woord en spreken op een persoonlijke manier over hun eigen situatie, bijvoorbeeld:

Jongere 1: 'Toen ik jonger was, dacht ik dat nikker zwarte betekende. Nu weet ik dat het dom betekent. Er zijn ook veel domme blanken, maar die noemen ze niet dom, daar is een ander woord voor.'

Jongere 2: 'Wij kunnen ze geen nikker noemen. Want dan denken ze, ik ben niet zwart, waarom noemen ze mij een nikker?'

Jongere 3: 'Als nikker dom betekent, waarom kunnen we jou dan niet zo noemen, als je zo doet?'<sup>54</sup>

Deze meer journalistieke en persoonlijke vertelwijze gaat in NOORDERLICHT ten koste van de spreektijd van wetenschappers die het onderwerp in kwestie hebben onderzocht.

Eigen ervaring en de vraag naar hoe het voelt wint in de loop van de tijd terrein op wetenschappelijk inzicht en de vraag naar wat het is. De termen waarin het onderwerp wordt besproken zijn duidelijk journalistieker geworden, de makelaar in beeldvorming zorgt bij wetenschapsprogramma's voor een persoonlijker benadering dan voorheen.

Uit de analyses blijkt dat de verandering in de spreektijddistributie in NOORDERLICHT niet leidt tot een grotere zichtbaarheid van de meeste nieuwsfactoren. De hoofdrol voor journalisten leidt in NOORDERLICHT tot een grotere personalisering van de vertelde verhalen over wetenschap. In die verhalen wordt de wetenschap door de journalisten van NOORDERLICHT gepopulariseerd, maar blijft wel centraal staan in de uitzendingen.

## Naar een meer sensationele vormgeving

Het onderzoek naar NOORDERLICHT wijst uit dat de vormgeving van het programma in de laatste zeven jaar verschuift van traditioneel informatief programma naar een vormgeving die meer past bij een amusementsprogramma. Verantwoordelijk voor deze verschuiving is het toenemende gebruik van sensationele film- en monteertechnieken en geluidseffecten.<sup>55</sup> Dit toenemende sensationalisme wordt vooral zichtbaar in een groei van zogenoemde dramatische beelden en geluiden en een toename van verpakking van de boodschap op een manier die is afgeleid van roddelbladen, de zogenoemde *tabloid packaging*.<sup>56</sup>

Uit de analyse blijkt dat er in de loop van de tijd steeds meer verschillende beelden per uitspraak worden gebruikt; het programma wordt sneller gemonteerd. In 1995 was het gemiddelde aantal beelden per uitspraak 1,8 en in 2002 is dat gestegen tot 2,7 beelden per uitspraak. Ook wordt er vaker muziek en/of een geluidseffect aan uitspraken toegevoegd, wat eveneens past in een amusementsperspectief. Verder worden sprekers in de loop van de tijd vaker afgewis-



seld door blokken achter elkaar gemonteerde beelden met muziek en/of een commentaarstem. Deze ontwikkeling past bij de verschuiving die ook bij andere wetenschapsdocumentaires is aangetoond. De realistische traditie met uitleg en registrerende en metaforische beelden is vervangen door een benadering met dramatische fictietechnieken.<sup>57</sup> Ook *NOORDERLICHT* is meer gebruik gaan maken van formules die passen bij de televisiestijl binnen de journalistiek. Het toenemende gebruik van dramatische montage technieken in *NOORDERLICHT* aan het eind van de jaren negentig past ook bij de overgang naar die televisiestijl. Er wordt steeds vaker voor gekozen om van beeld te wisselen door het ene beeldframe langzaam over te laten gaan in het andere, een techniek die ook wel *dissolve*<sup>58</sup> wordt genoemd. Deze techniek wordt over het algemeen niet gebruikt bij informatieve programma's als *NOORDERLICHT* maar wel bij films, dramaserieën en soaps toegepast. Tekenend voor deze veranderingen is het begin van de uitzending *UIT HET LEVEN VAN EEN DODE* uit 2002. Deze uitzending toont in de introductie van het onderwerp 'bijna-dood ervaringen' achter elkaar gemonteerde zwart-wit beelden van onder andere een meisje dat rent door een weide, een vliegtuigje dat overvliegt, een boer op het land, een man in het bos. De beelden vloeien langzaam in elkaar over en er is rustige pianomuziek bij te horen. Het geheel doet mysterieus aan, bijna als een droom. Bij deze beelden en muziek is dan ook nog een commentaarstem te horen, een mannenstem die de volgende tekst uitspreekt:

'Als je bang bent om dood te gaan en los te laten, zie je duivels die je leven wegrukken. Maar als je er vrede mee hebt, zijn de duivels in werkelijkheid engelen die je bevrijden'.<sup>59</sup>

Uit de analyse blijkt dat het verhaal dat in *NOORDERLICHT* wordt verteld tussen 1995 en 2002 inhoudelijk niet van karakter is veranderd, maar wel is gepopulariseerd door de nieuwe rolverdeling tussen deskundigen en journalisten, die leidt tot een meer gepersonaliseerde aanpak. Wetenschap blijft centraal staan in de programma's en er is sprake van een toenemende zichtbaarheid van de complexiteit van wetenschap. Wel wordt het verhaal over wetenschap



Deze beelden aan het begin van *NOORDERLICHT*-uitzending *UIT HET LEVEN VAN EEN DODE* zijn tekenend voor de stijlverandering die in *NOORDERLICHT* optreedt in de loop van de tijd. Bron: vPRO, Hilversum

sensationeler verpakt; de vormgeving van het programma wordt dramatischer en meer afgeleid van die van de roddelbladen. De wetenschapsjournalist als makelaar geeft ook het wetenschapsprogramma *NOORDERLICHT* vorm op een manier die beter past bij een amusementsperspectief dan bij een informatief perspectief.

## Sleutelen aan wetenschap op televisie

De centrale vraag van dit onderzoek was of de representatie van wetenschap op de Nederlandse televisie in de afgelopen 25 jaar is veranderd en zo ja, hoe. Het antwoord is ja, zo blijkt uit de analyses van de programma's *VINGER AAN DE POLS* en *NOORDERLICHT*. Allereerst is de rol van deskundigen, of dat nu wetenschappers of artsen zijn, anders geworden: deskundigen spelen niet langer een hoofdrol maar een bijrol in de programma's. Journalisten hebben de hoofdrol overgenomen, bij *VINGER AAN DE POLS* samen met patiënten en hun familie, bij *NOORDERLICHT* hebben journalisten dat alleen gedaan. Deze wisseling van de wacht, vergelijkbaar met die in andere sectoren van de journalistiek als de literatuurkritiek,<sup>60</sup> voltrok zich in de medische televisiejournalistiek eerder dan in de wetenschapsjournalistiek op televisie en heeft in beide sectoren verschillende consequenties gehad.

Het ontstaan van *VINGER AAN DE POLS* is te beschouwen als een gevolg van de opkomst van een emanciperende en professionaliserende journalistiek die wilde breken met de propagandistische journalistieke cultuur van de jaren zestig en zeventig. Dit past bij de ontwikkeling zoals die ook in de politieke en algemene nieuwsjournalistiek is waargenomen.<sup>61</sup> Bij medische televisie stond de propagandistische cultuur voor 1981 niet in dienst van de verzuiling, maar in dienst van de medisch-wetenschappelijke boodschap. De eerste acht jaar van het programma zijn een transitieperiode, waarna de journalist zich vanaf 1989 definitief als makelaar in het programma vestigt; de journalist wordt regisseur en rolverdeler tussen deskundigen, patiënten en het publiek. Dat leidt uiteindelijk in 2007 tot het volledig verdwijnen van medisch deskundigen uit het programma; in *VINGER AAN DE POLS* zijn geen deskundigen meer aan het woord, alleen nog journalisten en sterren. In het programma *NOORDERLICHT* is de ontwikkeling vergelijkbaar; ook daar worden journalisten de 'bemiddelaar in beeldvorming',<sup>62</sup> in dit geval tussen wetenschap en publiek. Journalisten namen hier de bemiddelende rol van deskundigen over zonder dat daar een transitiefase aan vooraf ging. Ondanks de verandering wordt *NOORDERLICHT* als televisieprogramma in deze vorm in 2002 gestopt.

Concluderend kan worden gezegd dat de medische en wetenschapsjournalistiek op televisie dezelfde ontwikkeling hebben doorgemaakt als de politieke en nieuwsjournalistiek. Dat heeft in beide sectoren geleid tot een andere rol van deskundigen op televisie en tot een andere orde van spreken ofwel een ander

feitelijkheidsregime.<sup>63</sup> In beide programma's heeft de journalistieke makelaar de wetenschappelijke logica vervangen door een medialogica. Bij *VINGER AAN DE POLS* uitte zich dat in eerste instantie door een laïcisering van de spreektijd. Leken in de vorm van patiënten en familie kregen veruit de meeste spreektijd in het programma. Qua spreektijdverdeling is de periode na 1988 een lekenperiode te noemen. Als belangrijkste verklaring voor deze laïcisering kan de commercialisering van het Nederlandse televisiebestel die eind jaren tachtig begon, worden genoemd. Vanaf die tijd wordt er bij *VINGER AAN DE POLS* blijkbaar een noodzaak gevoeld om te sleutelen aan de formule van het programma. Dalende kijkcijfers<sup>64</sup> begin jaren negentig en opkomende concurrentie van commerciële televisiezenders, die ook medische programma's gaan uitzenden,<sup>65</sup> lijken daarvoor de redenen te zijn geweest. De lekenperiode kan daarom wellicht beter de marketingperiode<sup>66</sup> worden genoemd; een periode waarin marktoverwegingen, kijkcijfers en afstemming van inhoud op een publiek belangrijker worden dan vóór die tijd. Ook aan de formule van *NOORDERLICHT* wordt vanaf begin jaren negentig gesleuteld; eerst door de duur van het programma te halveren en de uitzendfrequentie te verhogen, daarna door een vermindering van de spreektijd voor wetenschappers en een geleidelijke sensationalisering van de vormgeving van het programma.

Die sensationalisering van de vormgeving van *NOORDERLICHT* past in de toepassing van een amusementsperspectief, dat als onderdeel van de medialogica<sup>67</sup> te beschouwen is als een van de belangrijkste principes in de marketingperiode. De formules van beide programma's zijn geleidelijk aan opgeschoven in de richting van amusement en infotainment,<sup>68</sup> kenmerkend voor de televisiestijl<sup>69</sup> in de journalistiek. Deze stijl werd in de jaren negentig algemeen gebruik en wordt onder andere gekenmerkt door het gebruik van *direct cinema* technieken die mogelijk werden door technologische ontwikkelingen. Bij *VINGER AAN DE POLS* begon dat eind jaren tachtig, bij *NOORDERLICHT* tien jaar later aan het eind van de jaren negentig. De ontwikkeling richting amusement en entertainment leidde ook tot een andere verhaallijn. Die verandering is niet in beide programma's hetzelfde; er is eerder sprake van een tegengestelde ontwikkeling. In *VINGER AAN DE POLS* wordt deskundigheid meer en meer gesymboliseerd door medische kleding en attributen, het verhaal wordt persoonlijker, sensationeler, dynamischer, conflictueuzer, emotioneler en eenduidiger. In *NOORDERLICHT* wordt het verhaal ook persoonlijker maar tegelijkertijd meer ambigu, wordt de reikwijdte onbestemder en blijft het programma zakelijk. Deze tegengestelde ontwikkeling van *VINGER AAN DE POLS* en *NOORDERLICHT* kan een indicatie zijn voor wat wel de gettoïsering<sup>70</sup> van wetenschap in de media wordt genoemd; wetenschappelijke kennis wordt in de media voorgesteld als gescheiden van de dagelijkse realiteit en de complexiteit van wetenschap krijgt alleen nog maar aandacht in speciale wetenschapsrubrieken, bedoeld en gemaakt voor een specialistisch publiek, in dit geval is dat het publiek van *NOORDERLICHT*. Medische televisie, hier vertegenwoordigd door *VINGER AAN DE POLS*, lijkt zich juist meer

te richten op een algemener publiek en niet op een publiek dat is geïnteresseerd in de medisch-wetenschappelijke kant van de gezondheidszorg.

Opvallend is verder de verandering van de manier waarop de nieuwsfactor status in de programma's wordt vormgegeven. In beide programma's wordt die status rond het jaar 2000 niet langer geconstrueerd door het aan het woord laten van elitepersonen (deskundigen). In *VINGER AAN DE POLS* verschuift de aandacht van elitepersonen naar eliteonderwerpen: ingewikkelde technologie, medische hoogstandjes en moeilijke ziektes. De medische wetenschap wordt meer dan voorheen gepresenteerd als een vanzelfsprekende achtergrond in het leven van leken en sterren; een achtergrond die eerder wordt gemythologiseerd dan kritisch ondervraagd en geproblematiseerd. Voor *NOORDERLICHT* geldt dat in mindere mate hoewel de sensationelere vormgeving eveneens ruimte bood voor het mythologiseren van wetenschap.

De verandering van de presentatie van wetenschap op televisie, zowel binnen de medische als binnen de wetenschapsjournalistiek loopt parallel aan de ontwikkeling van de journalistiek in de afgelopen vijftig jaar: medische en wetenschapsjournalisten op televisie hebben zich net als hun collega's elders ook ontwikkeld van propagandisten (voor wetenschap) naar makelaars in de beeldvorming (over wetenschap). Die makelaars bij de publieke omroep geven ruimte aan leken en aan zichzelf, gebruiken infotainment technieken en proberen zo een brug te slaan tussen wetenschap en het publiek van hun programma. Een journalistiek cultuur die zich heeft aangepast aan marktoverwegingen, ingegeven door het ontstaan van een duaal mediabestel in een ontzuild Nederland, is daarvoor de belangrijkste verklaring.

## Noten

1 In het archief van het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid (= *BEELD & GELUID*) in Hilversum is dit het eerste programma dat volledig is gewijd aan wetenschap.

2 Bron: *BEELD & GELUID*, Hilversum.

3 Idem.

4 Zie voor een overzicht: J. Willems & W. Göpfert, *Science and the Power of TV*, Amsterdam 2006.

5 Zie voor een overzicht: F. J. Meijman, S. Smulders & O. de Wit, *Leonardo voor het publiek. Een geschiedenis van de wetenschaps- en techniekcommunicatie*, Amsterdam 2007.

6 European Commission, *Europeans, science and technology*, Eurobarometer 55.2, Brussel 2001; J.W. Becker & P.M. van Rooijen, *Het beeld van wetenschap in Nederland*, Den Haag 2000.

7 D.C. Hallin & P. Mancini, *Comparing Media Systems*, Cambridge 2004. Zie ook: P. Bakker & O. Scholten, *De Communicatiekaart van Nederland*, 5e dr. Amsterdam 2005.

8 Hallin & Mancini, *Comparing Media Systems*, p. 196.

9 C. Vos, 'Van propagandist naar makelaar. De uitvinding van de Nederlandse televisiejournalistiek', in: J. Bardoel, C. Vos, F. van Vree & H. Wijfjes, *Journalistieke cultuur in Nederland*, Amsterdam 2002, p. 268-287.

10 Vos, 'Van propagandist naar makelaar', p. 283.

11 D.L. Altheide & R.P. Snow, *Media Logic*, Beverly Hills 1979; F. van Vree, C. Vos, H. Wijfjes & J. Bardoel, 'Het ontstaan van een politiek-publicitair complex, 1960-2002', in: Raad voor Maat-

schappelijke Ontwikkeling, *Medialogica. Over het krachtenveld tussen burgers, media en politiek*, Den Haag 2000, p. 67-99.

12 Altheide & Snow, *Media Logic*.

13 K. Brants, 'Who's Afraid of Infotainment?', in: *European Journal of Communication*, jg. 13, nr. 3, 1998, p. 315-335.

14 J. Bardeel, 'The dead pope live. Televisienieuws, technologie en journalistiek. HET JOURNAAL 1956-1996', in: J. Bardeel, *Journalistiek in de informatiesamenleving*, Amsterdam 1997, p. 43-74.

15 M. Broersma, 'De krant als volksuniversiteit. Wetenschapsjournalistiek in Nederland, 1880-2005', in: Meijman e.a., *Leonardo voor het publiek*, p. 110-123; G. Somsen, 'De politiek van de wetenschapsjournalistiek. De socialistische agenda van de Britse "Science Journalists"', in: idem, p. 124-134.

16 R. Dawkins, *Unweaving the rainbow*, Harmondsworth 1998.

17 Idem; S. Allan, *Media, risk and science*, Buckingham 2002.

18 Zie J.F.T.M. van Dijck, *Imagination. Popular images of Genetics*. New York 1998; J.F.T.M. van Dijck, 'Door het oog van de chirurg: medische films en televisieprogramma's', *Tijdschrift voor Mediageschiedenis*, jg. 3, nr. 1, 2000, p. 73-94; J.F.T.M. van Dijck, *Het transparante lichaam. Medische visualisering in media en cultuur*, Amsterdam 2001; J.F.T.M. van Dijck, 'Medical documentary: conjoined twins as a mediated spectacle', in: *Media Culture and Society*, jg. 24, nr. 4, 2002, p. 537-556.

19 Vos, 'Van propagandist naar makelaar'.

20 K. Brants, 'Opgejaagd door Cerberus. De moeizame mediatisering van de politieke communicatie', in: Bardeel e.a., *Journalistieke cultuur in Nederland*, p. 84-99.

21 S. Janssen, 'Art journalism and cultural change: The coverage of the arts in Dutch newspapers 1965-1990', in: *Poetics*, jg. 26, 1999, p. 329-348.

22 S. Janssen, *In het licht van de kritiek. Variaties en patronen in de aandacht van de auteurs en hun werken*, Hilversum 1994.

23 Sensationalisme is geoperationaliseerd in vier categorieën variabelen, te weten: dramatiek, tabloid verpakking, concreetheid en nabijheid. P. Hendriks Vettehen, C.M. Nuijten & J.W.J. Beentjes, 'News in an age of competition: sensationalism in Dutch television news 1995-2001', in: *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, jg. 49, nr. 3, 2005, p. 282-295.

24 Zie onder anderen: J. Galtung & M.H. Ruge, 'The structure of foreign news. The presentation of the Congo, Cuba and Cyprus Crises in four Norwegian newspapers', in: *Journal of Peace Research*, jg. 2, nr. 1, 1965, p. 64-91; W. Schulz, *Die Konstruktion von Realität in den Nachrichtenmedien. Analyse der aktuellen Berichterstattung*, Freiburg (Breisgau)/München 1976; W. Schulz, 'News structure and people's awareness of political events', *Gazette*, jg. 30, nr. 3, 1982, p. 139-153.

25 De nieuwsfactoren zijn geoperationaliseerd op basis van Galtung en Ruge, 'The structure of foreign news' en Schulz, *Die Konstruktion von Realität in den Nachrichtenmedien*. De nieuwsfactor *status* is hier gedefinieerd als media-inhoud die vooral over elite-personen gaat. *Personificatie* betekent hier dat media-inhoud wordt gepresenteerd aan de hand van een persoon of een groep personen. Dat is een iets andere betekenis dan in het dagelijks spraakgebruik waar personificatie vooral 'persoonsverbeelding' betekent of 'een zaak die als persoon wordt voorgesteld'. *Drempel* is gedefinieerd als een bepaalde drempelwaarde die een gebeurtenis nodig heeft om geselecteerd te worden voor media-aandacht. *Dynamiek* is gedefinieerd als een media-inhoud die wordt gepresenteerd als verrassend, onvoorspelbaar en afwijkend. *Emotie* is gedefinieerd als het tonen of verwoorden van emoties van zichzelf of van anderen: lachen, huilen, kwaadheid, schrik en paniek. *Reikwijdte* is hier gedefinieerd als een situatie die wordt benoemd als van belang voor een grote of kleine groep mensen. *Onambigüiteit* is gedefinieerd als eenduidigheid, dat wil zeggen hoe duidelijker en onambigü een gebeurtenis is, hoe groter de kans dat die gebeurtenis aandacht krijgt in de media.

26 Zowel in kranten als op televisie. Zie onder anderen: E. Weitkamp, 'British newspapers privilege health and medicine topics over other science news', in: *Public Relations Review*, jg. 29, nr. 3, 2003, p. 321-333; W. Göpfert, 'Scheduled science: tv coverage of science, technology, medicine and social science and programming in Britain and Germany', in: *Public Understanding of Science*, jg. 5, nr. 4, 1996, p. 361-374.

27 J. Durant, G. Evans & G. Thomas, 'Public Understanding of Science in Britain: the role of medicine in the popular representation of science', in: *Public Understanding of Science*, jg. 1, nr. 2, 1992, p. 161-182.

28 E.F. Einsiedel, 'Framing science and technology in the Canadian Press', in: *Public Understanding of Science*, jg. 1, nr. 1, 1992, p. 89-101.

29 Het onderzoek naar VINGER AAN DE POLS was onderdeel van een promotie-onderzoek, gepubliceerd als proefschrift: P. Verhoeven, *Stuivertje-wisselen, over de plaats van wetenschap en journalistiek in medische televisieprogramma's in Nederland tussen 1961 en 2000* (2005). Het onderzoek naar NOORDERLICHT is gedaan in het kader van een doctoraalscriptie voor de opleiding Communicatiewetenschap aan de Universiteit van Amsterdam en door Brigitta Lops beschreven onder de titel *Van spreekstoel tot spektakel, een analyse van de representatie van wetenschap in het programma NOORDERLICHT in de periode 1995-2002* (2007).

30 Becker e.a., *Het beeld van wetenschap in Nederland*.

31 De intercodeursbetrouwbaarheid van de kwantitatieve variabelen was voor de meeste variabelen hoog genoeg (Scott's  $\pi$  variërend van .06 tot .98). Voor de veranderingen in de loop van de tijd zijn bivariate regressieanalyses uitgevoerd tussen jaar en variabele en variantieanalyse om te bepalen of de verschillen tussen perioden significant waren (ANOVA, Post Hoc Scheffé). Zie voor de kwantitatieve gegevens van het onderzoek naar VINGER AAN DE POLS ook: P. Verhoeven, 'De medialisering van medische televisie van de publieke omroepen in Nederland', in: Meijman e.a., *Leonardo voor het publiek*.

32 Transcriptie uit de eerste aflevering van VINGER AAN DE POLS op 8 oktober 1981.

33 H. Wijffes, 'Haagse kringen, Haagse vormen. Stijlverandering in politieke journalistiek', in: Bardoel e.a., *Journalistieke cultuur in Nederland*, p. 18-35.

34 Vos, 'Van propagandist naar makelaar'.

35 F. Meulenbergh & A. Oderwald, 'Wat wil het geval...? Gevalsbeschrijvingen in medische wetenschap en journalistiek', in: F.J. Meijman & F. Meulenbergh, *Medische publiekscommunicatie. Een panorama*, Houten/Mechelen 2002.

36 Transcriptie uit VINGER AAN DE POLS van 8 oktober 1981.

37 Vos, 'Van propagandist naar makelaar', p. 279.

38 Transcriptie uit VINGER AAN DE POLS van 22 december 1998.

39 Altheide & Snow, *Media Logic*.

40 Transcriptie uit VINGER AAN DE POLS van 5 mei 1998.

41 Transcriptie uit VINGER AAN DE POLS van 28 december 1993.

42 Transcriptie uit VINGER AAN DE POLS van 22 mei 2007.

43 Peter Lens, zie noot 32.

44 Idem.

45 Deze zogenoemde wetenschapsregels zijn gemeten op basis van variabelen die zijn afgeleid uit de imperatieven van Merton over wetenschap. R.K. Merton, 'The Normative Structure of Science', in: id., *The Sociology of Science. Theoretical and empirical investigations*, Chicago 1973 [1942], p. 267-278.

46 F. Casseti & R. Odin, 'De la paléo- à la néo-télévision. Approche sémio-pragmatique', in: *Communications*, jg. 51, nr. 1, 1990, p. 9-27.

47 Transcriptie uit VINGER AAN DE POLS van 9 oktober 1996.

48 Transcriptie uit VINGER AAN DE POLS van 15 mei 2000.

49 Transcriptie uit VINGER AAN DE POLS van 28 december 1993.

50 Bron: BEELD & GELUID, Hilversum.

51 De term qwerty verwijst naar de bovenste rij letters op het toetsenbord van een computer, een verouderde letterindeling die na het mechanische tijdperk niet meer nodig is, maar toch gehandhaafd wordt. In deze uitzending van NOORDERLICHT gaat het over het oude economische denken in simpele oorzaak-en-gevolg mechanismen die gehandhaafd blijven.

52 Hendriks Vettehen e.a., 'News in an age of competition'.

53 Transcriptie uit NOORDERLICHT van 28 februari 1998.

54 Transcriptie uit NOORDERLICHT van 28 februari 1998.

- 55 Hendriks Vettehen e.a., 'News in an age of competition'.
- 56 *Tabloid packaging* is in navolging van Hendriks et al. gedefinieerd als de duur van beelden, het cameraperspectief, in- en uitzoomen, dramatische montage technieken en muziek en geluidseffecten.
- 57 J.T.F.M. van Dijk, 'De wetenschapsdocumentaire tussen multimediaal spektakel en kennisconstructie', in: Meijman e.a., *Leonardo voor het publiek*, p. 214-230.
- 58 Hendriks Vettehen e.a., 'News in an age of competition'.
- 59 Transcriptie uit NOORDERLICHT van 11 april 2002.
- 60 Janssen, *In het licht van de kritiek*.
- 61 Vos, 'Van propagandist naar makelaar'; Brants, 'Opgejaagd door Cerberus'.
- 62 Vos, 'Van propagandist naar makelaar'.
- 63 R.P. Hagendijk, *Wetenschap, constructivisme en cultuur*, Amsterdam 1996.
- 64 De kijkcijfers van VINGER AAN DE POLS begonnen eind jaren tachtig/begin jaren negentig te dalen en stabiliseerden zich eind jaren negentig.
- 65 De commerciële zenders van RTL en SBS hebben vanaf de start in 1989 (RTL) en 1995 (SBS) medische programma's uitgezonden, waaronder veelal (aangekochte) medische dramaserieën. In mindere mate werden ook Nederlandstalige medische *reality shows* uitgezonden, met name op de zenders RTL4, RTL5 en SBS6, bijvoorbeeld MEDISCH CENTRUM en HET STADSZIEKENHUIS.
- Naast medische *reality shows* zendt RTL gesponsorde informatieve programma's uit, meestal over specifieke aandoeningen. Vanaf de jaren negentig zendt RTL JE LIJF, JE LEVEN uit, een thematisch magazine waarvan onder andere farmaceutische bedrijven en zorgverzekeraars specifieke thema-afleveringen financieren.
- De markt van medische televisieprogramma's in Nederland wordt gedomineerd door twee productiemaatschappijen: I Care Producties (voorheen Medical Multi Media Producties) en René Stokvis Producties.
- 66 Vos, 'Van propagandist naar makelaar', p. 282.
- 67 Altheide & Snow, *Medialogic*.
- 68 K. Brants, 'Who's Afraid of Infotainment?', in: *European Journal of Communication*, jg. 13, nr. 3, 1998, p. 315-335.
- 69 Wijffes, 'Haagse kringen, Haagse vormen'.
- 70 I. Hargreaves & G. Ferguson, *Who's misunderstanding whom? An inquiry into the relationship between science and the media*, Economic & Social Research Council, Swindon 2001.